

А. Г. МАРТИРОСЯН

Артур Гагікович Мартіросян, кандидат юридичних наук, доцент Рівненського інституту Київського університету права НАН України

ПРАВОСУДДЯ ЗА КПК 2012 РОКУ: МІФ ЧИ РЕАЛЬНІСТЬ

Однією із найбільших цінностей сучасної правової держави є право особи на справедливе і незалежне правосуддя. Відповідно, завдання правової держави полягає у гарантуванні захисту прав людини справедливим судом. На сучасному етапі розробки нового кримінально-процесуального законодавства увага науковців і практиків прикута до проблеми функціонування судової влади, забезпечення її незалежності. Як наголошують науковці, найбільш важливим гарантом додержання і захисту прав громадян є суд, оскільки інтереси суспільства, права і свободи людини можуть бути захищені лише судом, який діє винятково на засадах законності в умовах незалежності й недоторканності¹. Незалежність суду – це необхідна передумова винесення судом правосудного рішення. Тому проблема вдосконалення правосуддя в контексті реформування кримінально-процесуального законодавства набуває надзвичайної актуальності.

Питання, пов'язані з правосуддям, досліджувались багатьма науковцями, зокрема, Ю. В. Александровим, М. І. Бажановим, Ю. В. Бауліним, В. І. Борисовим, Ю. В. Білоусовим, Л. О. Воскобітовою, І. С. Власовим, В. О. Глушковим, М. Л. Ентіним, В. М. Жуйковим, О. О. Квашею, О. Р. Куйбідою, О. М. Костенком, Я. М. Кульбергом, В. М. Лебедевим, О. М. Литваком, Д. Д. Луспеником, І. С. Маточкіним, В. О. Навроцьким, Н. А. Носковою, В. І. Осадчим, Ш. С. Рашковською, І. А. Приходько, С. І. Тихенком, І. М. Тяжковим, П. Л. Фрісом, І. М. Черних, В. М. Сидоренком, А. Г. Яремою та ін.

Незважаючи на значну кількість наукових досліджень, єдності думок щодо визначення поняття «правосуддя» не існує. Новою залишається і проблема дослідження впливу КПК 2012 р. на рівень його здійснення в Україні.

Мета статті – виявити позитивні та негативні впливи КПК 2012 р. на рівень здійснення правосуддя в Україні.

Тлумачний словник української мови дає три значення поняття «правосуддя»: суд, судова діяльність держави, юстиція; розгляд судових справ, судочинство; справедливий суд². Отже, при встановленні точного змісту самого поняття «правосуддя» слід проаналізувати наступні положення: 1) які органи здійснюють правосуддя; 2) що є предметом діяльності зі здійснення правосуддя; 3) який зміст має діяльність щодо відправлення правосуддя.

У буквальному розумінні слово «правосуддя» (право суду) – це діяльність виключно судів із розгляду і вирішення справ, віднесених до їх юрисдикції. Таке розуміння поняття «правосуддя» впливає насамперед з Конституції України, ст. 124 якої передбачає, що «правосуддя в Україні здійснюється виключно судами», а розділ VIII Конституції України «Правосуддя» регламентує порядок створення й функціонування лише судової гілки влади.

У теорії кримінально-процесуального права даються різні визначення судової влади. Не вдаючись до дискусії з цього питання, наведемо декілька точок зору, які, на нашу думку, є найбільш оптимальними. Так, В. А. Лазарева визначає судову владу як «приналежне державним органам – судам, право й можливість здійснювати правосуддя за допомогою конституційного, цивільного, адміністративного і кримінального судочинства»³. Визначення судової влади як державно-владних відносин між судом та іншими суб'єктами права дає Л. А. Воскобітова: «судова влада – це реалізовані за допомогою судочинства особливі державно-владні відносини між судом та іншими суб'єктами права, що виникають у процесі розгляду і вирішення правових конфліктів, з метою захисту і відновлення судом порушеного права, і визначення мір відповідальності винного або звільнення від відповідальності невинного»⁴. О. О. Кваша наголошує на необхідності трактування поняття правосуддя у двох значеннях – процесуального та кримінально-правового⁵. У підручниках науковці визначають правосуддя як діяльність організованого на демократичних принципах суду, що спрямована на охорону основ суспільного ладу і правопорядку, особистості, прав і законних інтересів громадян, підприємств і організацій, на зміцнення єдиної законності й полягає у вирішенні в судових засіданнях, на основі закону та правосвідомості суддів, цивільних і кримінальних справ⁶. Отже, слід визнати, що здійснення судової влади відповідно до її призначення та фактичної реалізації і становить сутність правосуддя, а судочинство – це процесуальна форма його відправлення.

Юридичний словник-довідник визначає правосуддя як самостійну галузь державної діяльності, яку здійснює суд шляхом розгляду і вирішення у судових засіданнях в особливій, встановленій законом процесуальній формі цивільних, кримінальних та інших справ⁷.

У ст. 124 Конституції України зазначено, що правосуддя в Україні здійснюється виключно судами. Дане положення впливає також із змісту самого поняття правосуддя, під яким розуміється правозастосовна

діяльність суду з розгляду і вирішення у встановленому законом процесуальному порядку віднесених до його компетенції цивільних, господарських, кримінальних і адміністративних справ з метою охорони прав та свобод людини і громадянина, прав і законних інтересів юридичних осіб та інтересів держави⁸.

Отже, на основі вищенаведених дефініцій поняття, норм Конституції України, «правосуддя» можна визначити як нормативно врегульовану діяльність суду щодо здійснення судової влади, зміст якої полягає в розгляді і вирішенні по суті у встановленій процесуальній формі підвідомчих суду справ за допомогою цивільного, господарського, кримінального, адміністративного судочинства.

13 квітня 2012 р. Верховна Рада України ухвалила новий кримінальний процесуальний кодекс України, який покликаний ввести нові стандарти правосуддя⁹. Сьогодні суспільство очікує від нового КПК України саме забезпечення належного рівня правосуддя.

Аналіз даних судової статистики щодо розгляду справ і матеріалів місцевими загальними судами, апеляційними судами, апеляційними судами областей, міст Києва та Севастополя, апеляційним судом АРК у 2011 р. свідчить про мізерну кількість виправдувальних вироків в Україні.

Так, у 2011 р. на розгляді місцевих загальних судів перебувало 786,3 тис. кримінальних справ та матеріалів. Виправдувальні вирокі ухвалено стосовно 673 осіб, що на 1,8 % більше порівняно з 2010 роком. Скасовано виправдувальні вирокі стосовно 316 осіб (у 2010 р. – 279), із них із направленням справи на додаткове розслідування – стосовно 67 осіб (у 2010 р. – щодо 66 осіб).

Місцеві загальні суди повернули на додаткове розслідування для усунення виявлених порушень, а також прокурори відкликали із суду 7,2 тис. справ, що на 4,8 % менше, ніж у 2010 р.; із них на додаткове розслідування повернуто 5,5 тис. кримінальних справ, що на 2,1 % більше порівняно з 2010 р.¹⁰.

Аналіз роботи судів загальної юрисдикції у I півріччі 2012 р. показує: на розгляді судів першої інстанції перебувало 405,6 тис. кримінальних справ та матеріалів, що порівняно з аналогічним періодом минулого року на 4,7 % менше, у тому числі кримінальних справ (без матеріалів) – 146,8 тис., що менше на 3,9 %. Суди закінчили провадження у 94,1 тис. кримінальних справ, що всього на 0,1 % менше, ніж у I півріччі 2011 р., тоді як їх питома вага від кількості справ, що перебували на розгляді, дещо збільшилась і становить 64,1 %. Також трохи зменшились як кількість, так і питома вага справ, розглянутих судами з постановленням обвинувального чи виправдувального вироку, – 78,5 тис., що на 1,3 % менше, або 83,4 % від кількості справ, провадження в яких закінчено. Зокрема, виправдувальний вирок постановлено стосовно 328 осіб, що на 2,4 % менше, із них щодо 203 – у справах публічного обвинувачення. Суди по першій інстанції повернули на додаткове розслідування для усунення виявлених порушень, а також прокурори відкликали із суду майже 3 тис. справ, що всього на 4,3 % менше порівняно з аналогічним періодом минулого року. У тому числі на додаткове розслідування повернено 2,2 тис. кримінальних справ публічного обвинувачення, що на 2,3 % менше.

В апеляційному порядку виправдувальні вирокі скасовано стосовно 144 осіб, у тому числі з направленням справи на додаткове розслідування – 37 осіб.

Таким чином, у 2011 р. було розглянуто 786,3 тис. кримінальних справ та матеріалів, з яких постановлено всього 673 виправдувальних вирокі; 316 з них скасовано апеляційними судами. При цьому із загальної кількості кримінальних справ на додаткове розслідування було направлено 7,2 тис. справ. У I півріччі 2012 р. на розгляді в судах перебувало 405,6 тис. кримінальних справ та матеріалів. З них виправдувальних вироків постановлено 328, з яких в апеляційному порядку скасовано 144. На дослідження було направлено майже 3 тис. справ¹¹.

Очевидно, що така невелика кількість виправдувальних вироків не свідчить про високий рівень досудового слідства, а лише вказує на те, що вітчизняне судочинство всіляко намагається уникнути їх постановлення. І досі продовжують діяти негласні правила – в разі винесення виправдувального вироку відповідальний прокурор і слідчий підлягають дисциплінарній відповідальності; прокуратура зобов'язана оскаржити виправдувальний вирок, за що суддя теж отримує покарання. Реальна картина з постановленням виправдувальних вироків розкривається при врахуванні справ, що направлені на додаткове розслідування. Фактично, кожна справа, яка була направлена на додаткове розслідування, мала б завершитись виправдувальним вирокіом. Саме кількість виправдувальних вироків, які виносяться судами, свідчить про реальний рівень забезпечення правосуддя.

У новому Кримінальному процесуальному кодексі України повернення справ на додаткове розслідування не передбачено, що, сподіваємося, надалі позитивно вплине на кількість виправдувальних вироків.

Новий КПК України має надати судам інструменти для здійснення правосуддя. Зокрема, такими інструментами мають стати:

1. Впровадження нової категорії «кримінальні правопорушення», яка буде поділятися на злочини та кримінальні проступки за критерієм тяжкості. У процесі дізнання здійснюватиметься розслідування кримінальних проступків, а під час досудового слідства – розслідування злочинів.

2. Ліквідація можливості повернення справи на додаткове розслідування.

3. Скасування необхідності прийняття постанови про порушення кримінальної справи.

4. Вдосконалення системи застосування запобіжних заходів, введення такого запобіжного заходу, як домашній арешт та визначення тримання під вартою як виняткового запобіжного заходу, що застосовується виключно у разі, якщо прокурор доведе, що жоден із більш м'яких запобіжних заходів не зможе забезпечити належну поведінку підозрюваного або обвинуваченого.

5. Запровадження інституту присяжних та детальний опис провадження у суді присяжних (останній складатиметься з двох професійних суддів та трьох присяжних).

6. Поява поняття «повідомлення про підозру». Змісту письмового повідомлення про підозру, а також порядку і строкам його вручення окремо присвячено главу 22 КПК України.

7. Поява можливості укладати угоди між прокурором та обвинувачуваним про визнання винуватості й угоди про примирення між потерпілим та обвинувачуваним, що дасть змогу скоротити час кримінального провадження, оскільки одразу після досягнення угоди обвинувальний акт з підписаною сторонами угодою невідкладно надсилається до суду.

8. Введення поняття «слідчий суддя» – суддя суду першої інстанції, до повноважень якого належить здійснення у порядку, передбаченому цим Кодексом, судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні. Зокрема, до повноважень слідчого судді належить вирішення питання щодо застосування запобіжних заходів під час досудового розслідування, прийняття рішення про здійснення примусового приводу (за клопотанням слідчого, прокурора або з власної ініціативи) тощо.

Незважаючи на ряд позитивних нововведень у КПК України 2012 р., у ньому існують і проблемні моменти, які можуть суттєво впливати на рівень правосуддя, зокрема:

1) відмова від повноцінного інституту суду присяжних. Не може вважатись судом присяжних «мікс» із двох професійних суддів і трьох присяжних, оскільки це швидше суд народних засідателів, але аж ніяк не присяжних. Суд присяжних із трьох людей не є класичним «судом присяжних». Майже відсутні гарантії захисту Присяжних від незаконного впливу на них. Обмеження ж його компетенції справами про довічне позбавлення волі призведе до втрати реального змісту створення такої інституції;

2) відсутність чіткого розподілу повноважень між слідчими та прокурорами. Згідно із новим КПК України слідчі мають право визначати певні факти як докази, складати обвинувальні акти, контактувати із судом через подання клопотань, здійснювати виклики і примусові приводи підозрюваних для проведення слідчих дій тощо. Однак перелічені повноваження повинні реалізовуватися виключно прокурорами або судовими органами. А завдання та обов'язки слідчих мають обмежуватись збиранням необхідної інформації про вчинення правопорушень і причетних до цього осіб;

3) залишення без змін нинішньої системи, коли у досудовому провадженні беруть участь три керівні процесуальні постаті, а саме: прокурор, слідчий і керівник органу досудового розслідування. Неважко спрогнозувати, що причетність до однієї кримінальної справи декількох заінтересованих осіб із майже однаковими процесуальними повноваженнями може не лише загальмовувати проведення розслідування, а й викликати появу корупційних схем;

4) відсутність процесуальних приписів щодо незмінності фігури прокурора між досудовим і судовим провадженням. Це призведе до того, що розслідування буде проводитись одним прокурором, а в судовому засіданні братиме участь інший представник прокуратури;

5) звуження кола осіб, які можуть бути захисником у справі. Це є порушенням Основного Закону в частині визначення статусу захисника, оскільки відповідно до рішення Конституційного Суду України від 16 листопада 2000 р. захисником обвинуваченого може бути як адвокат, так і інший фахівець у галузі права. Однак у КПК України передбачається участь у захисті виключно адвокатів;

6) залишення без змін чинної доктрини доказового права. КПК України містить положення, згідно з якими слідчий та прокурор мають право «оцінювати докази». У європейській практиці докази можуть бути надані лише в суді, а на досудових стадіях може йтися лише про відомості;

7) передбачення зміни до Кримінального кодексу України з метою встановлення кримінальної відповідальності слідчого за невиконання письмових вказівок прокурора, який здійснює процесуальне керівництво. Це означає, що за такої редакції буде зменшено процесуальну незалежність та самостійність слідчого.

8) можливість укладати угоди між прокурором та обвинувачуваним про визнання винуватості й угоди про примирення між потерпілим та обвинувачуваним може перетворити процес здійснення правосуддя на своєрідні торги, що негативно позначиться на об'єктивному розгляді справ.

Стислий аналіз переваг і недоліків нового КПК свідчить, що питання об'єктивності правосуддя, його вдосконалення залишається надзвичайно актуальним. Потребують наукового дослідження недоліки й суперечності, закладені в КПК з метою їх вирішення і уникнення негативного впливу на здійснення правосуддя. Зараз триває період дослідження, осмислення та коментування положень нового документа.

Очевидно, що найбільшою перевагою нового КПК України є закладена у ньому європейська філософія правосуддя, побудованого на процесуальній рівності й змагальності сторін. Відповідно, розширюються права підозрюваних, потерпілого; оновлюється процедура досудового розслідування; удосконалюються процедури судового контролю й оскарження судових рішень, забороняється повернення справ на додаткове розслідування, що раніше часто призводило до необгрунтованого затягування строків розгляду справ. Вдалою є новела про примирення сторін, коли обвинувачений визнає свою провину, розкаюється, відшкодовує матеріальні й моральні збитки. Одним із досягнень нового КПК України є суттєве підвищення оперативності кримінального провадження. У нього закладено велику кількість норм та інститутів, які сприятимуть дотриманню максимально стислого строку від початку досудового розслідування до прийняття кінцевого рішення.

Зазначимо, що сьогодні існують різні думки щодо недоліків і переваг нового КПК України, однак побачити його дієвість можна буде тільки на практиці. Слід дочекатися перших судових процесів і їх результатів згідно з новим нормативно-правовим документом і лише тоді давати оцінку ефективності чи неефективності його дії. Безперечно, що вирішальним критерієм вимірювання ефективності роботи кримінального закону буде рівень захищеності від злочину пересічного громадянина. Проте уже зараз очевидно, що введення

європейських стандартів розслідування й судового розгляду кримінальних справ допоможе підвищити забезпечення справедливого захисту прав людини у суді при здійсненні правосуддя.

¹ *Пишньов Д. І.* Суд як гарант охорони прав особи у кримінальному судочинстві / Д. І. Пишньов // Права людини і права держава [текст] – Тези доп. та наук. повідомлень. (10–11 грудня 1998 р). – Х. : Нац. юрид. акад. України, 1998. – С. 163–165.

² Новий тлумачний словник Української мови. У 3 т. / Укладачі: Василь Яременко, Оксана Сліпущко. – К.: АКОНІТ, 2001. – Т. 2 – 926 с.

³ Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України». – Х. : Одиссей, 2012.

⁴ *Воскобитова Л. А.* Сущностные характеристики судебной власти / Л. А. Воскобитова. – Ставрополь : Изд-во «Ставропольсервисшкола», 2003. – 160 с.

⁵ *Кваша О. О.* Поняття злочинів проти правосуддя / О. О. Кваша // Правова держава. Випуск 16. – К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2005. – С. 376–382.

⁶ *Бажанов А. Т.* Суд и правосудие в СССР. Учебник / А. Т. Бажанов, В. Е. Звирбуль, В. В. Лазарев, М. М. Лерман, и др.; Сост.: Бажанов А. Т., Малков В. П. – Казань: Изд-во Казан. ун-та, 1980. – 400 с.

⁷ Юридичний словник-довідник / За ред. Ю. С. Шемшученка. – К. : Феміна, 1996. – 695 с.

⁸ Юридична енциклопедія. В 6 т. / Редкол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. – К. : Укр. енцикл., 2003. – Т. 5: П – С. – 736 с.: іл.

⁹ Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України». – Х. : Одиссей, 2012.

¹⁰ Аналіз даних судової статистики щодо розгляду справ і матеріалів місцевими загальними судами, апеляційними судами, апеляційними судами областей, міст Києва та Севастополя, апеляційним судом АРК у 2011 року [Електронний ресурс] // Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Chcks/2012_3/12%20stat.pdf

¹¹ Аналіз роботи судів загальної юрисдикції у I півріччі 2012 року [Електронний ресурс] // Режим доступу : <http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/0/45621B3620E398D6C2257AA0003BDFE1?OpenDocument&CollapseView&RestrictToCategory=45621B3620E398D6C2257AA0003BDFE1&Count=500&>

Резюме

Мартіросян А. Г. Правосуддя за КПК 2012 року: міф чи реальність.

Статтю присвячено проблемі вдосконалення правосуддя в контексті реформування кримінально-процесуального законодавства. Здійснено аналіз сутності поняття «правосуддя», його нових стандартів, які покликані ввести кримінальний процесуальний кодекс України, прийнятий у 2012 році. На основі аналізу даних судової статистики щодо винесення виправдувальних вироків, розкривається реальний стан здійснення правосуддя в країні до введення в дію нового КПК. Обґрунтовується висновок про те, що незначна кількість виправдувальних вироків, які виносить вітчизняне судочинство, свідчить про низький рівень забезпечення правосуддя. Розглядаються переваги та недоліки нового кодексу КПК 2012 року, досліджуються можливості його впливу на здійснення правосуддя, аналізуються нові інструменти правосудного забезпечення кримінального судочинства України.

Ключові слова: правова держава, правосуддя, кримінально-процесуальне законодавство, судочинство, виправдувальний вирок, суд народних засідателів, суд присяжних, незалежність суду.

Резюме

Мартіросян А. Г. Правосудие за УПК 2012 года: миф или реальность.

Статья посвящена проблеме усовершенствования правосудия в контексте реформирования уголовно-процессуального законодательства. Произведен анализ сущности понятия «правосудие», его новых стандартов, которые призван ввести новый уголовно-процессуальный кодекс Украины, принятый в 2012 году. На основе анализа данных судебной статистики о вынесении оправдательных приговоров, раскрывается реальное состояние отправления правосудия в стране до введения в действие УПК. Обосновывается вывод о том, что незначительное количества оправдательных приговоров, которое выносит отечественное судопроизводство, свидетельствует о низком уровне обеспечения правосудия. Рассматриваются достоинства и недостатки нового УПК 2012 года, исследуются возможности его влияния на отправление правосудия, анализируются новые инструменты правосудного обеспечения уголовного судопроизводства Украины.

Ключевые слова: правовое государство, правосудие, уголовно-процесуальное законодательство, судопроизводство, оправдательный приговор, суд народных заседателей, суд присяжных заседателей, независимость суда.

Summary

Martirosian A. Justice in terms of New 2012 Procedural Criminal Code: myth or reality.

The article deals with the problem of improving Justice in Ukraine in terms of (in the context) of reforming the Procedural Criminal Legislation. The author of the article analyses the notion “justice” and its new standards which lead to the implementation of the New Procedural Criminal Code adopted in 2012.

On the basis of given information concerning absolutary sentences the author discovers the real situation of justice in our country. The author comes to conclusion that the level of justice in our country is very low. The advantages and disadvantages of the new Procedural Criminal Code are shown in the given article. The author shows the influence of the new Procedural Criminal Code on the administration of justice in our country.

Key words: legal state, justice, Procedural Criminal Legislation, justicement, judicial court, absolutary sentences, lay court, jury court, independence of the judiciary.

Отримано 15.03.2013